

JIŘÍ ORTEN – REDIVIVUS

vliv díla a osobnosti jiřího ortena
na formování české poezie v letech 1945–1948

Podíváme-li se pozorněji na období let 1945–1947, které je středem našeho současného vědeckého zájmu, z hlediska pohybů v tehdejší mladší české poezii, zjistíme, že přes velmi diferencovaný obraz, který tato poezie nabízí z aspektů ideové i umělecké rozrůzněnosti skupin, směrůvých poetik, vyhraňujících se básnických individualit a rozšiřující se publikační platformy, východiška tohoto rozmachu poválečné poezie je třeba hledat již v době protektorátní, která formovala společný generační pocit a určité obecné poetické i názorové směřování této poezie. Proto i poválečné návraty této generace do doby protektorátní nabývají na důležitosti jako hledání generačních východisek a souvislostí. V letech 1945–1947 dochází v tomto smyslu k jednomu příznačnému a zajímavému fenoménu v tehdejší poezii i v myšlení o literatuře – tímto jevem je nebývale bohatá recepce díla tragicky zesnulého básníka Jiřího Ortena, a na tu se tedy zaměříme.

Dílo již několik let mrtvého básníka se v letech 1945–1947 stává živou hodnotou poválečné poezie, mrtvý básník ožívá v řadě vzpomínek, recepčních rolí a souvislostí, spoluvytváří povahu poválečné české poezie a pomáhá jejímu formování. Recepce Ortenova díla můžeme sledovat v těchto letech ve třech vzájemně se pronikajících rovinách. V rovině vydavatelské – vedle *Elegií* vychází souborné básnické dílo Ortenovo v edici Václava Černého. V rovině odborné a literárněkritické reflexe – vedle množství drobných, ad hoc psaných článků, recenzí, vzpomínek můžeme nalézt i zásadní statě, příkladem je Černého *Druhý sešit o existencialismu*, kde je Ortenovi věnováno místo klíčové, ale i ortenovská stat' Drahomíra Šajgara v knize *Zlomená gesta* či kolektivní zhodnocení Ortenova díla, Bednářem redigovaný sborník *Za Jiřím Ortenem*. V rovině

básnické – programové navazování na Ortenovo tvůrčí gesto lze sledovat na přátelském okruhu kolem Kamila Bednáře a sborníku *Ohnice*.

Důležitou podmínkou působení Ortenova díla bylo ediční zpřístupnění toho, co z censurních důvodů nebylo možno publikovat za války. Ke sbírkám z období Protektorátu – Čítanka jaro a *Cesta k mrazu*, vydanými pod pseudonymem Karel Jílek, k Urbánkovu soukromému tisku *Jeremiášova pláče* a melantrišské edici *Ohnice*, publikovanými pod pseudonymem Jiří Jakub – přibýlo v letech 1945–1947 vydání *Elegií* (Čin, Praha 1946) a prvního svazku *Díla Jiřího Ortena* (V. Petr, Praha 1947, editor V. Černý). I Černý si byl vědom životnosti a aktuálnosti Ortenova odkazu, když v závěru svého doslovu napsal: „Neboť není pochyby, že Jiří Orten ještě dlouho nemá být předmětem zájmu filologického a závěrečných úvah nad dobami definitivně ukončenými a kulturními zjevy zhistoričtělými. Třebas mrtev již šest let, významem svého díla, problematikou svého osudu, svým porozuměním dnešnímu člověku a naopak zase zadlužeností naší lásky k němu, dosud plně námi nepochopenému, je a zůstává jedním z nejdnešnějších, nejsoučasnejších básnických tvůrců mezi námi a stále putuje, není na konci své dráhy, stále kráčí ještě tohoto roku 1947 několik kroků před námi.“¹

Není účelem tohoto zamyšlení hodnotit Černého edici souborného básnického díla Ortenova, je však třeba poznamenat, že tento soubor byl a vlastně dosud je nejúplnějším představením celku básnickovy poezie a brzy se stal knihou zakázanou dílem kvůli Černému, dílem kvůli Ortenovi. Když sledujeme frekvenci vydávání Ortenových knih v poválečném literárním životě, dospějeme k závěru, že po krátkém období let 1945–1947, kdy byl vydán stěžejní ortenovský básnický soubor a mistrovské *Elegie*, nastává v padesátých letech vydavatelský nezájem, který je přerušen až Grossmanovým vydáním *Deníků Jiřího Ortena* z roku 1958 a poté nastupuje nová etapa recepce v letech šedesátých (vychází druhé vydání *Ohnice*, výbor *Čemu se báseň říká*, básnické prózy, Kociánova monografie atd.). Tento zájem je od doby normalizace v podstatě znovu přerušen, vždyť za celé dvacetiletí vycházejí pouze dva ortenovské výběry (Jan Adam, Jiří Holý), o jejichž významu pro navazování nepřetrhaných recepčních vazeb však pochopitelně nelze pochybovat. Teprve v situaci po listopadu 1989 nastává další etapa ortenovské recepce. Od roku 1948 do konce osmdesátých let byla kultura řízena podle stranického

1 V. Černý: Ediční doslov in: *Dílo Jiřího Ortena*, Praha 1947, s. 447.

centralistického modelu a Ortenovo dílo nacházelo prostor především v mezerách kulturněpolitického uvolnění – tragický životní pocit, existencialismus a spiritualismus byly hlavními důvody, proč bylo Ortenovo dílo v nemilosti, svou roli zde sehrál i fakt antižidovského zaměření komunistické kulturní politiky.

Černému patří nejen zásluha na edičním zpřístupnění Ortenova básnického díla, ale hodnotíme-li z dnešního pohledu dobové kritické a odborné práce reflektující Ortenovo dílo v letech 1945–1948, dospějeme k přesvědčení, že to byl právě Černý, kdo, sice s mnohdy esejistickým patosem, osobním zaujetím i zaměřením pro svůj přístup a svou personalistickou koncepci, nejpřesvědčivěji vyložil Ortenovu osobnost v kontextu literárního existencialismu. V *Druhém sešitě o existencialismu* chápe Ortena jako nejčistší a nejvyhraněnější básnickou osobnost mezi mladými, básník je mu synekdochou pars pro toto pro celou existencialistickou generaci: „Nejvýznačnějším zjevem nástupu mladé generace byl nepochybně Jiří Orten. Jeví se jako nejpronikavější, nejcitlivější a nejhlubší nositel nového životního pocitu, změněné mravní, myšlenkové i volní situace: jeho dobová výraznost a příznačnost je neobyčejná... V mezích naší paměti prozatím uzavírá onu ostatně nepočetnou řadu básnických tvůrců – Hora, Halas, on -, kteří v dědické linii podstatně máchovské nejbohatěji a nejcharakterističtěji vypověděli jak vnitřní daný ráz a postupem let odstiňovanou povahu, tak do ideálna promítanou a vysnivanou duchovní podobu takzvané české současnosti.“² Pro Černého interpretace Ortenovy osobnosti jsou charakteristické hluboké filozofické ukotvení generačního literárního portréту a snaha provázat základní existenciální situaci s problematikou mravní, jeho portrét sleduje širší záměry než pouze literární.

Položíme-li si otázku, jak konkrétní dílo a osobnost autora působí v literatuře a literárním životě, dospějeme nejspíše k závěru, že může působit v několika rovinách: jako text, jako kult a jako životní příběh. Působí-li dílo jako text, musí být vydáno a nějakým způsobem musí vstoupit do intertextové výměny. Text je oním prostorem, v němž se kříží množství výpovědí různých textů a každý nově produkovaný text čerpá z textového rezervoáru textů minulých a sám se podílí na tvorbě textů budoucích. V tomto smyslu vstupuje i Ortenovo dílo do nových intertextových vazeb, zprvu v básních dedikovaných Ortenovi (např. známá

2 V. Černý: *První a druhý sešit o existencialismu*, Praha 1992, s. 99.

Halasova báseň *Za Jiřím Ortenem*, publikovaná měsíc po Ortenově smrti pod titulem *Za básníkem* v říjnovém čísle čtvrtého ročníku *Kritického měsíčníku*), později i jako soubor motivů, témat, obrazů, figur či chronotopů, přičemž jednotícím prostředím této návaznosti je v případě Ortenově společný generační životní pocit.

Působí-li dílo jako kult, rozšiřuje se zájem recipientů od vlastního textu na některé skutečnosti a reálie vnějšího života autorova. Existují jisté podmínky, které připravují proces přetvoření díla a osobnosti v kult, jsou to např. smrt v mládí – jistá definitivnost nedefinitivnosti z tohoto faktu plynoucí. Dále pak zanechané dílo jako fragment či torzo a s tím spojené postupné a složité vydávání autorova literárního odkazu, stejně tak i možnost různých interpretací. Dalšími skutečnostmi podmiňujícími zrod kultu jsou zvláštnosti a výjimečnosti životního příběhu – tragická smrt, psychologické zvláštnosti, nešťastné lásky, konflikty a pronásledování různé provenience atd. Nejpodstatnější podmínkou vzniku kultu je však společenská potřeba takového kultu. Vyjdeme-li z tohoto vymezení podmínek vzniku kultu, zjistíme, že všechny výše zmíněné podmínky jsou v případě Ortenovy osobnosti a jeho díla splněny a společenská potřeba je pouze znovuobjevila, scelila a nadala novým životem. Mechanismus kultu vyžaduje také jistý druh zbožštění či adorace, jisté rituály i obrazně řečeno postavy strážců odkazu. Jestliže v případě Máchově tato úloha připadla Karlu Sabinovi, pak v případě Ortenově to byl nesporně vedle Ortenových bratrů Kamil Bednář. Každý z těchto kultovních kněží si výchozího autora a jeho dílo přisvojoval a vykládal podle svých subjektivních představ a záměrů.

Mnohé současníky i další generace čtenářů zaujal vedle díla i vlastní životní příběh Ortenův. Tento příběh je mnohdy určující pro dobovou recepci: z řady recepčních dokumentů totiž vysvítá, že stejné důležitosti, jako byla umělecká hodnota Ortenovy poezie, bylo také to, že byl pronásledovanou a tragickou obětí válečné situace, že smrt pod koly německé sanitky pouze předběhla chystanou neodvratnou smrt v pekle koncentračního tábora. Orten byl chápán v zrcadle dobové recepce nejen jako velký básník, ale i jako oběť fašismu – tyto dvě role jsou pro dobovou recepci téměř neoddelitelné. Použijeme-li známé Mukařovského typologie hodnot, pak dobově aktuální hodnota spočívá v tomto spojení básník – oběť a fakt mučednictví je v dobovém čtení příznačný, postupně dochází k hlubšímu pochopení universální hodnoty Ortenova díla.

Černý i jiní vřazovali zajisté oprávněně Ortenovo dílo do máchovské tradice, pokusme se tedy najít některé souvislosti, které jsou pro oba

básníky společné. Oba dva chápali vztah mezi poezií a životem jako osudovou totalitu, oba charakterizuje hluboká existenciální vážnost a tragika, konfliktnost vnímání, citění, prožívání i zobrazování skutečnosti, pro oba je příznačná hluboká metafyzická skepse, ale zároveň touha po transcendentální hodnotě, oba jsou básníky hlubinné existenciální meditace. Mohli bychom nejspíše pokračovat v komparaci i dále a rozvíjet a doplňovat tento kusý výčet o problematiku recepce či kultu atd.

Osobnost a dílo Jiřího Ortena sehrály v české literatuře mezi lety 1945–1948 významnou roli, staly se živou hodnotou ukazující nejen k paměti generace, ale i k ideálům budoucího svobodného fungování poezie. Ortenovo dílo bylo pochopeno v několika podobách. Pro příslušníky Ortenovy generace žilo jako nejčistší výraz společného generačního pocitu ovlivněného existencialismem a tíživou krizí doby. Bylo čteno a vstupovalo do nových konkretizací jako součást tématu reakce poezie na válku, respektive na genocidu Židů za války. Znovuobnovilo a připomenulo model básníka hlubinné existenciální meditace máchovského rodu. Splnila se věštecká Halasova slova ze závěru básně na Ortenovu smrt, básník byl „vyvolán jménem“ ze své smrti a znovu ožil s překvapující intenzitou.